

մանեցին վասն Բրիտանիայի¹ (տե՛ս «Գիրք թղթոց», էջ 277): Անաստասի այս թղթում Զովհաննէս եպիսկոպոսապետը, թուում է ինձ, որ նոյն անձն է, որ յիշուած է վերեւ լրթանէս քերդողն Պատճառքում: Բայց այս վերջին վկայութիւնը խիստ կարեւոր է այն տեսակէտից, որ Զովհաննէս անուանուած է այստեղ «եպիսկոպոսապետ Աղեքսանդրի»: Եթէ Ապացոյցը վերագրուի «Զովհաննէս եպիսկոպոսապետին Աղեքսանդրի», պարզ է որ այդ գրութիւնը չի կարող լինել Զովհաննէս Հայոց եպիսկոպոսապետի աշխատութիւն, այլ պէտք է համարուի թարգմանութիւն, ինչպէս ենթադրել է Հ. Ն. Ալինեանը: Սակայն Զովհաննէս եպիսկոպոսապետի խնդիրը շատ աւելի բարդ է, քան կարելի էր ենթադրել: Հ. Ալինեանի վերոյիշեալ եզրակացութիւնների դէմ եղան մի շարք առարկութիւններ:

1913 թուին «Հողակաթ» հայագիտական ժողովածուի մէջ լոյս տեսաւ Գ. Տէր-Մկրտչեանի յօդուածը՝ «Հայ մատենագրութեան հնագոյն թուականները» (տե՛ս «Հողակաթ», Վաղարշապատ 1913, էջ 154—163): Այս յօդուածում Գ. Տէր-Մկրտչեանը մատնացոյց է անում, որ «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի մէջ մի մեծ հատուած է բերուած Զովհաննէս եպիսկոպոսապետի Ապացոյցից այսպիսի վերնագրով՝ «Երանելոյն Զովհաննէս Մանգակունւոյ Հայոց Կաթողիկոսի ի հակաճառութենէն Բաղկիդոնի ժողովոյն, որ ասի Ապացոյց» («Կնիք հաւ.», էջ 130, հմտէ «Գիրք թղթոց», էջ 33): Յետեւելով այս վերջին վկայութեան վրայ եւ ընդունելով Տիմոթէոս Կուղի Հակաճառութիւնը թարգմանուած 480—484 քառամեակին, Գ. Տէր-Մկրտչեանը եզրակացնում է, որ Մովսէս քերդողաճառը պիտի լինի Փարպեցուց յայտնի Մովսէս փիլիսոփոսը, իսկ Ապացոյցի հեղինակ Զովհաննէս Հայոց եպիսկոպոսապետը պիտի համարուի Բաբգէն Կաթողիկոսի նախորդը՝ Զովհան Մանգակունին: «Կնիք հաւատոյ» հրատարակութեան իր առաջաբանում կարապետ եպիսկոպոսը յամառութեամբ պաշտպանում է Գ. Տէր-Մկրտչեանի այս տեսակէտը եւ աւելացնում նաեւ իր կողմից, «որ Զովհաննէս եպիսկոպոսա-

պետի գրութիւնը գործ է ածում Տիմոթէոսի Հակաճառութեան միայն յատուկ բառեր ու դարձուածներ (այլ ոմն զՅիսուսն գողով արտաւերելի, եւ այլ զԲրիտանոսն անախտ եւ անչարչարելի, զուգանանապարհութիւն, ախտակիր, աստուածվայելչաբար, անբաժ, տնտեսութիւն եւայլն.) եւ գաղափարներով էլ պտուտում է նորա դաւանաբանական ըմբռնմանց շրջանակի մէջ» (էջ LIX):

Հ. Գ. Տէր-Մկրտչեանի եւ կարապետ եպիսկոպոսի վերոյիշեալ եզրակացութիւնը, ինչպէս տեսնում ենք, հիմնուած է, գլխաւորապէս, Տիմոթէոս Կուղի թարգմանութեան թուականի վրայ: Նրանց ապացոյցները երկսայրի են այն տեսակէտից, որ, Կուղի թուականի փոփոխմամբ, այլ ապացոյցներն իսկոյն պիտի դառնան իրանց դէմ, որովհետեւ երկուսն էլ ընդունում են ու պնդում, որ Մովսէս քերդողաճառը օգտուել է Հակաճառութեան հայերէն թարգմանութիւնից, իսկ կարապետ եպիսկոպոսը մատնացոյց է արել Տիմոթէոսի թարգմանութեան յատուկ բառերը նաեւ Ապացոյցի մէջ: Արդ՝ աչքի առաջ ունենալով վերոյիշեալ մեր լեզուական եւ այլ դիտողութիւնները, կարծում եմ, որ Տիմոթէոսի թարգմանութեան ժամանակը կարելի է համարել վերջնականապէս պարզուած (տե՛ս վերեւ § 38, § 42 եւն): Տիմոթէոսի Հակաճառութիւնը թարգմանուած է ոչ թէ 480—484 քառամեակին, այլ 552—564 թուականների ժամանակամիջոցում: Պարզ է ուրեմն որ Հ. Գ. Տէր-Մկրտչեանի ու կարապետ եպիսկոպոսի վերոյիշեալ պնդումները պէտք է համարուեն սխալ: Մովսէս քերդողաճառը եւ Զովհաննէս եպիսկոպոսապետի թղթերը, եթէ նրանք օգտուել են Հակաճառութեան թարգմանութիւնից, չեն կարող յետ տարուել ոչ հինգերորդ դար, ոչ էլ անգամ վեցերորդ դարի առաջին կեսը: Սխալ է նոյնպէս Հ. Ն. Ալինեանի կարծիքը. իբր թէ կրօնա-դաւանական այս թղթերը զանազան ժամանակաշրջանների գրուածքներ են: Հ. Գալուստ Տէր-Մկրտչեանը վերոյիշեալ իր յօդուածում ցոյց է տուել, որ այդ գրութիւնները դժուար է բաժանել միմեանցից: Մովսէս քերդողաճառը եւ թուղթը ուղղուած է, նրա կարծիքով, Զովհաննէս եպիսկոպոսապետին եւ այս վերջինս իւր Ապացոյցը գրելիս աչքի առաջ է ունեցել քերդողաճառը գրութիւնը: Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի այս եզրակացութիւնը, որ հիմնուած է փաստական մի շարք դիտողութիւնների վրայ (տե՛ս «Հողակաթ», էջ 159), հաստատուում

¹ «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի մէջ նոյն այս հատուածն առաջ է բերուած տարբեր խմբագրութեամբ՝ «Որպէս թուղթն, որ կոչի Հենատիկոն» Զենոնի ուղղափառ թագաւորի, նոյնպէս եւ թուղթն Զովհաննէս եպիսկոպոսապետին Աղեքսանդրի՝ այն, որ ցուցանէ այսպէս, յորում նզովէ զտոմարն Լեւոնի եւ ոյք անցին ըստ նոյն սահման եւ երկուս ընտելութիւնս զկնի միաւորութեանն սահմանեցին ի վերայ միոյն Բրիտանոսին, էջմիածին 1914, էջ 128:

խարկի 38, 8: Եթէ լեզուական այս դիտողութիւններին աւելացնենք նաեւ այն, որ այս թղթերում, ինչպէս վերեւ ասուեց, հանդիպում են յաճախ Տիմոթէոսի Հակաճառութեան յատուկ բառեր եւ դարձուածներ, կարծում եմ, դժուար չի լինի համոզուել, որ այս թղթերի յորինման կամ թարգմանման terminus ante quem non որոշուելու է վեցերորդ դարի վերջին քառորդը: Թէեւ չունենք որոշ վկայութիւններ կամ տուեալներ նաեւ սրանց terminus post quem non-ը որոշուելու համար, բայց նրանց բովանդակութիւնը եւ յունական լեզուի հնութեան մի քանի նշանները հիմք են տալիս ինձ ենթադրելու, որ այս թղթերի ժամանակը դժուար թէ կարելի լինի տանել մինչեւ ութերորդ դարը, այս նրանց մօտաւոր ժամանակը հաւանական է ընդունել կամ վեցերորդ կամ ամենաուշը՝ եօթերորդ դարի սկզբներում:

Ներան:

ՊՐՈՓ. Յ. ՄԱՆԱՆԴԵԱՆ

(Վերջ:)

ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԵՌԱԳԻՐԻ ՆԻՒ ԵՈՐԳԻ 42. ՓՈՂՈՅԻ ՓԻՓԹ ԱԻ. ԳՐԱԳՐԱՐՆԵՐՆԵՐ

Ա.

Սահմանը իմաստասիրական:

Ռ. 2Ը — 1639:

Նիւթ թուղթ: Էջը 360: Գրութիւն միասին, բոլորգիր եւ նոտր գիր խառն: Տողք 21: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Հանգամանք՝ կէս քայքայթուած: Նկարք՝ չկան, խորանք հասարակ թռչնագիրը լուսանցազարդք չլիսագիրը բազմաթիւ, կարմրաւ: Պարագ, էջ 34, 41, 57, 178, 278, 282: Գրիչ Յովհաննէս արեղա: Թուական՝ 1088 + 551 = 1639 նոյեմբեր 14: Ծանոթութիւնք՝ Զեռագրիս կոնակը կայ Armenian 1-թիւ տրուած մատենադարանէն: Barnace Matheiw Ayvad- Բառնակ Մատթէոս Այվատ ձեռագիրս կը նուիրէ կամ կը ծախէ: Պարագ ձեռմակ էջի մը վրայ կէս չնշուած սա գրութիւնը կայ From Barnace Ayvad 50 w. (= west) 19th street: Այս նուիրումը կամ վաճառումը պէտք է 1889 էն առաջ կատարուած ըլլայ, քանի որ Բ. Էրեւսին վրայ կայ հետեւեալ կնիքը Astor Library Oct. 2, 1889 New York

որ գրքիս մատենադարանս ընդունուելու թուականն է: Կնիքին ներքեւ մատիտով նշանակուած է Transferred Dec. 1896, ասիկայ ալ ցոյց կուտայ Աստոր լայբրերին ֆիլթր Այվատի լայբրին փոխանցուելուն թուականը:

Պարունակութիւնը եւ յիշատակարանը: 33^{րդ} թերթին վրայ բուն գրչէն հետեւեալ յիշատակարանը

“Զսակաւ աշխատողս ի սմա զնուստ անուաբ եւ եթ Յովհաննէս արեղա աղա՝ չեմ յիշել ի տէր..

Գրեցաւ ի թվին Ռ. 2 Ը ի նոյեմբեր ամսոյն Ժ. Գ.” — (1639 նոյեմբեր 14)

Կը պարունակէ ի մէջ այլոց “Արիստոտելի յաղագս առաքինութեան առ Աղեքսանդր թագաւոր” 41 էջին վրայ բոլորգիր շատ խնամով եւ մաքուր: Էջ 65-ին վրայ կը սկսի “Գրիգորի Մագիստրոսի առ հեղգս յուսումն ի քեզ. մասից գամակտական” որ կը հասնի էջ 168 նոտր գիր եւ ունի հետեւեալ յիշատակարանը

“Զտրուպ բաղդաւորս յիշեա ռվ սրբասրնեալ եւ քրիստոսատիկ Սբ. վարդապետ յորժամ զբանն կանոնաց քաղես:”

Իսկ էջ 176-ին տակ կայ

“Օրհնեցէք Տէր Աստուած զսուրբ եւ զաստուածազարդ քահանայս զՄելքիսեդէք, զՄովսէս եւ զԱհարոն առաքինասէր լինելով ընդ սրբոց Ղեւտացւոցն որ արժանի եղեւ ան... Ժողովուրդին եւ շրջակայ յերկրին.

ասկէ զատ կան նաեւ ուրիշ մանր գրութիւնք:

Բ.

Աւետարան:

1689.

Թերթը 278 էջը 556: Նիւթ թուղթ լաւ յղկուած: Գիր՝ սեւ մեղան, երկսիւն, բոլորգիր: Պարագ թուղթը 14: Խորանք 14: Նկարք 4-էջ 26 Բ. Մատթէոս: 60 Բ. Մարկոս: 116 Բ. Ղուկաս: 208 Բ. Յովհաննէս: Լուսանցազարդք, գլխագիրք, թռչնագիրք գունաւոր եւ ճոխ, ճաշակաւոր եւ շատ գեղեցիկ նկարներուն եւ խորաններուն պէս կապոյտ, կանանչ, կարմիր, դեղին եւ ոսկեզօծ: Կողքը՝ կաշեպատ տախտակ արծաթով պճնուած ունի սա յիշատակարանը: Յիշատակ է սբ. Խաչս Աստուածատուրին, Մե-